
НАУКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ І СУСПІЛЬСТВА

УДК 330.341.1(477)

В. М. Головатюк

Соціальний потенціал інноваційного економічного розвитку в контексті науково-технологічної та інноваційної політики

У статті можливість розвитку науково-інноваційного потенціалу української економіки розглядаються в контексті особливостей науково-технологічної та інноваційної політики (НТІ політики) країн ЄС. Обґрунтовано, що особливістю сучасної НТІ політики цих країн є її неухильна спрямованість на зростання соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку. Досвід країн ЄС у цій сфері має важливе значення для України зважаючи на її євроінтеграційні прагнення та необхідність відповідного удосконалення вітчизняної НТІ політики. За матеріалами соціологічних досліджень доведено, що для українського суспільства характерними є високі довіра до науки та суспільний запит на її активну участь у його життєдіяльності. Проте суспільна функція науки реалізується неефективно, що призводить до подальшого посилення відриву науки від суспільства. Отже, нинішній стан соціально-економічного середовища в Україні слабо сприяє зростанню соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку, внаслідок чого інноваційна периферійність національного господарського комплексу матиме тенденцію до подальшого зростання.

Стаття є продовженням дослідження проблем оптимізації механізмів інтеграції України в соціально-економічне середовище європейського співтовариства, розглянутих у статті «Інноваційність української економіки в контексті європейської інтеграції».¹

Ключові слова: інноваційний розвиток, інвестиційна привабливість, науково-інноваційна політика, соціально-економічне середовище, моніторинг, соціальний потенціал.

Постановка проблеми. Європейська інтеграція — стратегічний пріоритет і шанс сучасної України для можливого подолання технологічної відсталості й модернізації національної економіки. У цьому контексті важливо розглянути особливості нарощування потенціалу ін-

новаційного економічного розвитку національного господарського комплексу через призму відповідного досвіду науково-технологічної та інноваційної політики країн-членів ЄС.

Зарубіжні [1, 2, 3] та вітчизняні публікації [4] засвідчують, що важлива роль при цьому надається вирішенню проблеми соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку, дослідження та осмислення ролі якого в сучасних умовах продовжує бути актуальним.

¹ Головатюк В. М. Інноваційність української економіки в контексті європейської інтеграції / В. М. Головатюк // Наука та наукознавство. — 2015. — № 4. — С. 3–15.

© В. М. Головатюк, 2016

Метою дослідження є аналіз особливостей сприяння соціально-економічного середовища України інноваційному розвитку національної економіки в контексті сучасної науково-технологічної та інноваційної політики.

Результати дослідження. Незважаючи на високий рівень інноваційного розвитку провідних економік країн-членів ЄС, їх активність в удосконаленні інструментів науково-технологічної та інноваційної політики (далі – НТІ політики) як фактора економічного зростання й розвитку лише посилюється, а зміст НТІ політики постійно набуває нових ознак, які сприяють подальшому нарощуванню соціального потенціалу інноваційного розвитку цих економік.

Соціальний потенціал (потенційні «соціальні можливості», «social capability») інноваційного економічного розвитку, за концепцією М. Абрамовича та П. Девіда [1, с. 145; 5, с. 9], є однією із вагомих складових «потенціалу наздоганяючої конвергенції». Другою складовою «потенціалу наздоганяючої конвергенції» автори вважають «потенціал технологічної конгруентності» («technological congruence»). Наявність та синергетична взаємодія означених двох потенціалів і обумовлює інноваційний економічний розвиток наздоганяючої країни.

Як вважають М. Абрамович та П. Девід, застосування поняття потенційних «соціальних можливостей» у контексті економічного зростання започатковано К. Окавою (Kazushi Ohkawa) та Г. Росовським (Henry Rosovsky, 1972 р.). Доречно зазначити, що приблизно в цей самий період проблема «соціального потенціалу виробничого колективу» активно досліджувалась науковцями радянської доби (В. Панюков, 1968 р.) [6; 7].

У трактовці М. Абрамовича та П. Девіда потенційні «соціальні можливості» економічного розвитку пов'язуються з «такими атрибутами, якостями та характеристиками людей і економічних організацій, які обумовлюються (породжуються) соціальними та політичними інститутами і впливають на реакцію людей щодо економічних можливостей» [5, с. 23].

Вони охоплюють досить широкий спектр соціально-економічних та суспільно-політичних чинників, характерних для економічного зростання й розвитку: «рівень освіти в країнах та їхні технічні компетенції»; «діяльність комерційних, промислових та фінансових інститутів, які забезпечують можливості фінансування та функціонування сучасного великого бізнесу»; «політичні та соціальні характеристики, які впливають на ризики, стимули і особисті вигоди людини від економічної діяльності, у тому числі ті винагороди, які обумовлюються суспільною повагою та виходять за межі грошей і багатства» [5, с. 9].

Потенційні «соціальні можливості» охоплюють також «культуру суспільства і пріоритети економічних досягнень»; «економічні конституції, за якими люди живуть, зокрема права, обмеження і зобов'язання, пов'язані з майном, і всі стимули та заборони, які вони можуть створити для забезпечення інвестицій, підприємництва та інновацій». Потенційні «соціальні можливості» «включають ті довгострокові політики, які регулюють конкретні форми діяльності організації, так як обмеженість відповідальності корпорацій і фінансових інститутів, а також політики, які можуть підтримати або обмежити функціонування таких організацій». Вони також охоплюють «політики, що забезпечують надання державою соціальних послуг, і ті, що підтримують накопичення інвестиційного капіталу в інфраструктуру та державну освіту або дослідження», «соціальну структуру, перспективи народу і їх норми поведінки» тощо [5, с. 23–24].

Загалом умови, «які регулюють можливості країн у досягненні відносно швидких темпів росту продуктивності праці, можна класифікувати двома класами: ті, що створюють потенціал країни, аби підвищувати свій рівень продуктивності, і ті, що впливають на їх здатність реалізовувати цей потенціал» [1, с. 144].

Узагальнюючи дослідження М. Абрамовича та П. Девіда, можна вважати, що соціальний потенціал (потенційні «соціальні можливості») інноваційного

економічного розвитку, завдяки стабільній та ефективній державній політиці у визначенні та практичній реалізації правил підтримки економічного зростання й розвитку, обумовлює спроможність національної економіки як створювати потенціал країни для зростання своєї продуктивності, так і реалізовувати такий потенціал: продуктивно освоювати нові технології, залучати капітал, набувати досвіду і вмінь в організації й управлінні великомасштабними підприємствами та фірмами, діяти і конкурувати на глобальних ринках тощо.

Слід зазначити, що М. Абрамович та П. Девід досліджували історико-економічний контекст впливу соціального потенціалу (соціальних факторів) на економічне зростання і розвиток. Емпіричний аспект означеної проблеми вивчали, зокрема, Д. Темпле (J. Temple) і П. Джонсон (P. Johnson) [2], а також Я. Фагерберг (J. Fagerberg) і М. Срholec (M. Srholec) [3]. Утім наукові пошуки означених авторів засвідчують, що проблема вимірювання й оцінювання впливу соціального потенціалу на економічне зростання й розвиток все ще залишається відкритою. Водночас можна виокремити спільну позицію в їх наукових розвідках, яка полягає в тому, що ефективна національна науково-технологічна та інноваційна політика є ключовим інструментом нарощування соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку та зростання.

Підтвердженням означеного положення можуть служити, зокрема, дослідження особливостей основних тенденцій сучасної політики у сфері науки, технологій та інновацій у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і низці країн, які не є її членами, здійснені впродовж 2012–2014 років під егідою Комітету з науково-технологічної політики ОЕСР [8].

Сучасний досвід НТІ політики країн ОЕСР має важливе значення для України з огляду на її євроінтеграційні прагнення (з-серед 34 країн-членів ОЕСР 21 країна є членом ЄС), а також як модель для удосконалення вітчизняної НТІ політи-

ки, враховуючи, що з 1997 року започатковано співробітництво між Україною та ОЕСР [9], а в лютому 2013 року вийшло Розпорядження Кабінету Міністрів України щодо поглиблення такого співробітництва на 2013–2016 роки [10].

У цьому контексті привертає увагу насамперед така обставина як зростання значущості НТІ політики завдяки здатності науково-інноваційної сфери забезпечувати так званий «амортизаційний ефект» у національній економіці в періоди економічного спаду. Наприклад, у період економічної кризи 2008–2009 років сумарні державні видатки на НДДКР у країнах ОЕСР були значно вищими, ніж їхні сумарні державні видатки на НДДКР до цієї кризи та після неї [8, с. 31].

В документі ОЕСР також підкреслено, що необхідність невідкладного вирішення суспільних та екологічних проблем спонукала уряди країн до ініціювання «нової стратегії» стосовно інновацій, яка суттєво підвищує їх статус у портфелі політичних заходів щодо соціально-економічного розвитку і сприяє їх подальшому використанню для досягнення саме соціальних цілей у найближчій перспективі [8, с. 15].

В документі ОЕСР наголошено, що в умовах зростання глобалізації та взаємозалежності в галузях науки, технологій та інновацій НТІ політика країн ОЕСР спрямовується на посилення їхніх переваг у глобальних ланцюжках доданої вартості (ГЛДВ) з метою залучення тих сегментів їхніх економік, які пов'язані з інноваціями (НДДКР, проектування тощо) і найбільшою мірою сприяють створенню доданої вартості та нових робочих місць. Слід зазначити, що позиція і статус країни в ГЛДВ є важливою політичною проблемою, оскільки ГЛДВ змінили характер глобальної конкуренції. Компанії та країни зараз конкурують не стільки за частку на ринку промислових товарів з високою доданою вартістю, скільки за високу додану вартість в межах ГЛДВ. Це змінює пріоритети державної політики в галузях, пов'язаних із глобалізацією, інвестиціями, конкурентоспроможністю, інноваціями та

модернізацією. ГЛДВ обумовили новий вимір стратегії НТІ політики, який полягає в тому, що вона виходить за рамки національних інноваційних стратегій. Уряди можуть підтримувати модернізацію в таких ГЛДВ різними способами: шляхом зміцнення конкуренції на ринку продуктів чи посилення динамічності бізнес-сектору, інвестуючи для цього у підвищення продуктивності суспільних благ, таких як освіта, наукові дослідження та створення інфраструктури, а також у забезпечення рамкових умов, що сприяють бізнес-інвестиціям в таких галузях [8, с. 39].

В документі ОЕСР зазначено, що особливістю сучасної НТІ політики є посилення глобальної конкуренції за таланти та активи, які базуються на знаннях. Зараз така політика знаходиться на підйомі. Зважаючи на те, що такі активи інноваційного потенціалу є особливо мобільними, країни конкурують за їх залучення та збереження за допомогою дослідницьких «екосистем», які заохочують прямі іноземні інвестиції, або ж інтегруючи нові підприємства чи малі і середні підприємства в ГЛДВ. Особлива увага приділяється покращенню привабливості національних дослідницьких систем завдяки зміцненню потенціалу університетів, науково-дослідницької інфраструктури та більшої міжнародної відкритості, що включає можливості працевлаштування для іноземних дослідників, заходи щодо покращення наукового іміджу, програми мобільності, освіти та покращення умов для навчання. Вищезгадані положення сучасної НТІ політики створюють ефект зменшення переваг розвинутих економік у сфері вищої освіти [8, с. 15, 39–40].

Важливою ознакою НТІ політики є та обставина, що країни все більшою мірою конкурують за залучення іноземних центрів НДДКР. Багато великих міжнародних компаній доповнюють свої внутрішні НДДКР співпрацею із зовнішніми постачальниками, конкурентами, клієнтами. Інтернаціоналізація НДДКР проявляється у важливості зовнішніх джерел фінансування НДДКР у підпри-

ємницькому секторі. У ЄС, наприклад, у середньому близько 10% НДДКР у підприємницькому секторі фінансується з-за кордону, хоча в деяких європейських країнах, таких як Ірландія, Великобританія та Австрія, на фінансування НДДКР з-за кордону припадає близько чверті від загального обсягу фінансування НДДКР у підприємницькому секторі. З 2007 року обсяг фінансування НДДКР з-за кордону (у постійних цінах) суттєво зріс в Ізраїлі та Китаї, і ця тенденція посилювалась упродовж останнього десятиліття. В Європі іноземне фінансування НДДКР збільшилося в Німеччині та Швеції [8, с. 15, 42].

В документі ОЕСР також зазначено, що НТІ політика набула більш цільового характеру. На тлі зростання нерівності доходів після кризи 2008–2009 років інновації мобілізуються для того, щоб переваги, які мають «острови передового досвіду» (кращі університети, підприємства чи міста), поширювались і на менш привабливі підприємства, університети чи регіони. Такий акцент НТІ політики сприяв розробленню більш системних її інструментів, в яких враховується різноманітність зацікавлених сторін, забезпечується досягнення компромісів і потенційної синергії між окремими напрямками політики (регулювання, оподаткування, освіта тощо) [8, с. 16].

Важливою є і та обставина, що суттєва державна допомога, надана бізнесу для підтримки НДДКР, сприяла пом'якшенню впливу кризи. Рівень такої допомоги залишається набагато вищим, ніж 10 років тому, в основному завдяки більш щедрим податковим пільгам для НДДКР. Пряме фінансування та податкові пільги разом складають 10–20% витрат підприємницького сектору країн на НДДКР. Паралельно зі зростанням державного фінансування швидко поширюються нові джерела фінансування (народне фінансування, інші форми небанківського фінансування), хоча їхня частка поки що залишається незначною. Уряди намагаються зменшити фрагментацію державної підтримки НДДКР у підприємницькому секторі та інновацій

шляхом покращення й спрощення доступу до державних програм [8, с. 16, 31].

Більшість країн ОЕСР впроваджували ініціативи, спрямовані на підвищення якості НДДКР, комбінуючи механізми інституціонального та проектного фінансування, з метою сприяння передовим НДДКР та підтримки НДДКР з актуальних проблем сьогодення. Передача знань, зокрема комерціалізація, нині є головною метою наукових досліджень у державному секторі. Політичні ініціативи спрямовані також на формування ринку результатів перспективних досліджень (наприклад, у сфері НДДКР за умов співробітництва «промисловість – наука»). Останнім часом дедалі більша кількість інтегрованих і стратегічних напрямів політики сприяла комерціалізації результатів наукових досліджень, проведених з державним фінансуванням, на подальших етапах після їх виконання, розширюючи масштаби та посилюючи професіоналізм підрозділів з передачі технологій і залучаючи студентів до комерційної діяльності [8, с. 17].

У міру глобалізації та інтернаціоналізації «відкритої науки» формуються нові політичні підходи до визначення того, як фінансується державна науково-дослідницька діяльність, як проводяться наукові дослідження, як використовуються їхні результати, як здійснюється доступ до них і забезпечується їх захист, як відображається взаємодія між наукою та суспільством. Вже зараз посилення інтернаціоналізації науки через мережі співробітництва і глобалізація НТІ політики порушують питання ефективності та стабільності національних інноваційних стратегій, доречність національних політичних рамок для стимулювання НТІ діяльності, сформованої в більш глобальному контексті [8, с. 17, 44].

Для вирішення сучасних проблем стратегія НТІ політики ОЕСР зорієнтована на технологічні прориви, швидке розгортання існуючих або нових технологічних рішень та змін на рівні національних інноваційних систем. Для цього, як вважається, знадобиться мобілізація цілої низки напрямів наукових досліджень,

що сприятиме використанню тих змін у мультидисциплінарних дослідженнях, які обумовлені Інтернетом та інформаційними технологіями. Конвергенція інформаційно-комунікаційних технологій, біо-, нано- та когнітивних наук здатна призвести до «наступної промислової революції», при цьому зростання складової послуг в інноваціях, яке є частиною цієї еволюції, вже здійснює вплив на конкурентоспроможність країн [8, с. 16].

Отже, досліджуючи сучасні особливості НТІ політики в зоні ОЕСР, можна пересвідчитись, що вони невпинно спрямовані на зростання соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку цих країн. Підтверджується це, зокрема, тим, що впродовж останніх двох десятиліть валові внутрішні видатки на НДДКР зростали в цих країнах швидше, ніж ВВП, що обумовило зростання інтенсивності НДДКР у зоні ОЕСР. Для часткової компенсації падіння обсягів видатків на НДДКР у період кризи 2008–2009 років унаслідок зменшення приватних інвестицій уряди збільшили державну підтримку національних НДДКР, насамперед через розширення державних закупівель інноваційних рішень та продуктів. НТІ політика все частіше зосереджується на пошуках більш ефективних інструментів формування суспільного попиту на інноваційні рішення та продукти [8, с. 29].

В Німеччині, наприклад, виходячи з принципу, що «наука є невід’ємною та найважливішою складовою німецької культури», ефективна НТІ політика реалізується достатньо потужною державною інфраструктурою [11]. Політичний її рівень (макрорівень) – це Федеральний уряд Німеччини, 16 урядів федеральних земель, Європейська комісія, федеральні міністерства: освіти та досліджень; економіки та технологій; продовольства, сільського господарства та захисту прав споживачів; фінансів; екології, захисту навколишнього середовища та безпеки реакторів; транспорту, будівництва та міського розвитку. Мезорівень – Німецьке дослідницьке співтовариство, виконавці проектів, фонди (державні та

приватні), союзи та палати, Науково-дослідницька рада ЄС. Німецьке дослідницьке співтовариство об'єднує 69 вузів (здебільшого це провідні університети), 16 міжвузівських науково-дослідницьких центрів, 8 академій, 3 наукових союзи. Мікрорівень – виконавці проектів, науково-дослідницькі підрозділи підприємницьких структур (лабораторії та дослідницькі центри великих і міжнаціональних компаній, малі і середні підприємства). Зараз у Німеччині близько 600 тис. осіб, зайнятих в сфері НДДКР (0,73% населення). За кількістю виданих патентів на рік країна поступається лише США та Японії.

Якщо розглянути особливості розвитку науково-інноваційної сфери української економіки через призму сучасних напрямів НТІ політики країн ОЕСР, то можна переконатися, що соціальний потенціал інноваційного розвитку української економіки слабо сприяє зменшенню її інноваційної периферійності. Про це свідчать, зокрема, результати експертного дослідження (табл. 1, 2), проведеного у 2013 році Інститутом соціології НАН України в рамках «пошуку нової парадигми трансформації і модернізації української економіки у XXI ст.» [12, с. 71], експертами в якому виступили також фахівці Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України.

Соціальний потенціал інноваційного розвитку національної економіки трактується дослідниками як «сукупна здатність різноманітних соціальних груп і суспільств загалом створювати, сприймати, впроваджувати і поширювати нововведення, що забезпечують економічний розвиток, а також організаційно-інституціональні можливості здійснення інноваційних практик соціальних суб'єктів економічної діяльності» [12, с. 68]. За задумкою авторів, сукупний соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки (ІРЕ) базується на таких його субпотенціалах (компонентах): соціально-політичному, соціально-економічному, соціокультурному, науковому, освітньому та інституціональному.

Важлива методологічна особливість проведення цього дослідження полягала в тому, що експерти оцінювали і досягнутий рівень складових соціального потенціалу інноваційного розвитку української економіки, і їхню нормативну роль, яку вони повинні відігравати в забезпеченні продуктивного інноваційного поступу економіки. Таким чином, за результатами експертних оцінок є можливість порівнювати реальний стан соціального потенціалу інноваційного розвитку української економіки з експертно визначеним нормативно бажаним його рівнем (табл. 1, 2).

Не вдаючись до ретельного аналізу результатів означеного експертного дослідження, можна виявити парадоксальну ситуацію, що склалася в соціально-економічному середовищі України. Найнижчу оцінку рівня розвитку отримали складові соціально-політичного субпотенціалу (1,66 бала), тобто фактори, що визначають компетентність та зацікавленість органів державної влади в ефективному інноваційному розвитку національної економіки. А мало б бути навпаки. Все-таки влада постійно декларує інноваційний розвиток української економіки і покликана реалізовувати цю політику. Тому, здавалося б, рівень її компетентності та зацікавленості в цьому питанні мали б бути достатньо високими, якщо не найвищими. Про що і засвідчили відповідні експертні оцінки – складові соціально-політичного субпотенціалу щодо компетентності та зацікавленості органів державної влади в продуктивному інноваційному розвитку отримали найвищу нормативно-бажану значимість (4,50 бала).

Дійсність, утім, виявилася іншою. Так, реальний рівень «розуміння і відстоювання владою національних інтересів України» оцінено експертами в 1,8 бала, а нормативно-бажаний – в 4,8 бала; реальний рівень «зацікавленості влади у реальному забезпеченні інноваційного розвитку» оцінено в 1,7 бала, а нормативно-бажаний – в 4,7 бала; реальний рівень «здатності влади реалізовувати програми ІРЕ» оцінено в 1,5 бала, а нормативно-

Таблиця 1
Показники соціально-політичного, соціально-економічного та інституціонального субпотенціалів інноваційного розвитку економіки України, 2013, (бали^а)

	Складові субпотенціалу	Оцінка досягнутого рівня	Нормативна значимість ролі в ІРЕ ^б	Величина індексу субпотенціалу	
				досягнутий рівень	нормативна значимість
Соціально-політичного	Зацікавленість влади у реальному забезпеченні інноваційного розвитку	1,7	4,7		
	Здатність влади розробляти програми ІРЕ	1,8	4,1		
	Здатність влади реалізовувати програми ІРЕ	1,5	4,5	1,66	4,50
	Консолідація суспільства заради економічного і соціального розвитку	1,5	4,4		
Соціально-економічного	Розуміння і відстоювання владою національних інтересів України	1,8	4,8		
	Відповідність структури зайнятості вимогам ІРЕ	1,6	4,0		
	Матеріальні можливості працівників щодо підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня	2,3	4,0	2,10	4,16
	Купівельна спроможність населення у придбанні інноваційних товарів	2,2	4,1		
Інституціонального	Потреба великих власників в інноваціях	2,4	4,1		
	Наявність інноваторів-підприємців в українському бізнес-середовищі	2,0	4,6		
	Конкуренція як катализатор інноваційного розвитку	2,0	4,2		
	Захист прав інтелектуальної власності	1,9	4,4		
	Стимулювання і підтримка державою інноваційної активності	1,6	4,5	1,96	4,34
	Розвиненість інститутів інноваційної інфраструктури	1,7	4,4		
	Законодавче забезпечення інноваційної діяльності	2,6	4,2		

^а усі показники розраховані за 5-бальною шкалою, де «1» означає «дуже низький рівень» («практично незначну роль»), «2» – «низький рівень» («мало значиму роль»), «3» – «середній рівень» («роль середньої значущості»), «4» – «високий рівень» («значиму роль»), «5» – «дуже високий рівень» («дуже значиму роль»).
^б нормативна значимість ролі складової субпотенціалу в ІРЕ (вклад складової у забезпечення ІРЕ) – ваговий коефіцієнт (α), що визначається експертним методом.

Джерело: [12, с. 73]

Таблиця 2

Показники соціокультурного, наукового та освітнього субпотенціалів інноваційного розвитку економіки України, 2013, (бали^а)

Складові субпотенціалу	Оцінка досягнутого рівня	Нормативна значимість ролі в ІРЕ ^б	Величина індексу субпотенціалу	
			досягнутий рівень	нормативна значимість
Соціокультурного	Інноваційна культура	1,7		
	Творче ставлення людей до роботи	2,8		
	Прагнення людей до постійного підвищення свого освітньо-кваліфікаційного рівня	2,8	2,74	4,40
	Цінність самореалізації у професійній діяльності	3,0		
Наукового	Цінність досягнення матеріального благополуччя за допомогою професійної діяльності	3,4		
	Можливості науково-дослідних колективів генерувати фундаментальні ідеї	3,2		
	Можливості науково-дослідних колективів перетворювати нові ідеї в інновації	2,3	2,90	4,37
Освітнього	Наявність вітчизняних наукових шкіл	3,2		
	Рівень освіти населення	3,5		
	Якість системи освіти в країні	2,7	2,87	4,37
	Здатність працівників використовувати інноваційні знання та технології	2,4		

^а усі показники розраховані за 5-бальною шкалою, де «1» означає «дуже низький рівень» («практично незначну роль»), «2» – «низький рівень» («має незначимі роль»), «3» – «середній рівень» («роль середньої значущості»), «4» – «високий рівень» («значиму роль»), «5» – «дуже високий рівень» («дуже значиму роль»).

^б нормативна значимість ролі складової субпотенціалу в ІРЕ (вклад складової у забезпечення ІРЕ) – ваговий коефіцієнт (а), що визначається експертним методом.

Джерело: [12, с. 80]

бажаний – в 4,5 бала; реальний рівень «здатності влади розробляти програми ІРЕ» оцінено в 1,8 бала, а нормативно-бажаний – в 4,1 бала.

Цікаво, що за таких низьких оцінок компетентності та зацікавленості органів державної влади в ефективному інноваційному розвитку національної економіки довіра до науки та суспільний запит на її активну участь у життєдіяльності українського суспільства є досить високими. І це при тому, що за всі роки незалежності державна влада слабо сприяла посиленню її суспільно-економічної значущості [13]. Так, за даними моніторингу соціальних змін в українському суспільстві, який проводиться Інститутом соціології НАН України, на запитання щодо рівня довіри до вчених України (2015 р.) 51,1% респондентів відповіли, що довіряють їм (42,9% переважно довіряють, 8,2% цілком довіряють), 14,2% – не довіряють, 34,1% – не визначились з цього питання. Вченим НАН України (2014 р. [18]) довіряють 35,2% респондентів (29,6% переважно довіряють, 5,6% цілком довіряють), 20,2% – не довіряють, 44,6% – не визначились з цього питання. Стосовно можливості розвитку української держави та економіки без розвитку вітчизняної науки (2014 р.) 62,7% респондентів відзначили, що це неможливо, 7,8% – вказали, що такий варіант можливий, 29,4% – не визначились з цього питання або пропонували свої варіанти відповідей. До можливості наукової кар'єри родичів або близьких людей схвально ставляться 70,8% респондентів (2014 р.), не схвалюють такий вибір 6,5% респондентів, 22,6% не змогли дати відповідь на це запитання.

На питання щодо рекомендації, на які має спиратися влада при розробленні програм розвитку України (2014 р.) відповіді респондентів розподілилися так: вітчизняних вчених – 35,4%; закордонних експертів – 24,2%; представни-

ків бізнесу та керівників підприємств – 24,1%; політиків та державних діячів України – 20,3%; громадських організацій країни – 19,1%; вказали інші соціальні групи та не змогли визначитись з цього питання 27,9%.

Однак незважаючи на високу довіру до науки оцінки її ефективності в українському суспільстві є достатньо критичними. Так, рівень вітчизняної науки порівняно зі світовим (2015 р.) 67,9% респондентів оцінили як такий, що відстає від світового рівня (42,4% – вважають, що відстає суттєво, 25,5% – що відстає певною мірою), 7,8% вважають, що він загалом відповідає світовому рівню, 4,3% – що відповідає світовому рівню, а за деякими позиціями навіть випереджає його, 18,5% не визначились з цього питання. Що стосується ролі вітчизняної науки загалом та її окремих галузей у розвитку й оновленні українського суспільства (2015 р.), то 38,5% респондентів вважають її незначною, 28,2% – посередньою, 19,3% – значною, 13,5% не визначились з цього питання.

Слід також зазначити, що цікавими для себе вважають новини науки і техніки (2015 р.) 50,3% респондентів, не дуже цікавими – 27,0%, зовсім не цікавими – 15,3%, не змогли визначитись з цього питання 7,3%. Основними джерелами інформації про досягнення науки і техніки (2015 р.) за оцінками респондентів є: телебачення (58,9% опитаних), Інтернет (37,7%), газети (23,3%) та журнали (12,8%), не цікавляться цими питаннями 21,4%.

Отже, для українського суспільства характерними є високі довіра до науки та суспільний запит на її активну участь у його життєдіяльності: більше половини населення цікавиться новинами науки і техніки, переважними джерелами інформації про досягнення науки і техніки є телебачення та Інтернет, які за сучасних умов мають найкращі можливості впливу на громадську думку. За таких обставин мала б бути достатньо високою й поінформованість суспільства про досягнення науки і техніки. Реальність же засвідчує дещо іншу ситуацію.

² Неопубліковані матеріали моніторингового опитування «Українське суспільство – 2015» Інституту соціології НАН України.

Так, поінформованість українсько-го суспільства щодо наукових та технічних досягнень НАН України за матеріалами соціологічного моніторингу у 2015 та 1998 [14] роках була такою:

- частка респондентів, які вважали себе дуже добре обізнаними, складала 1,4% у 2015 р., за 1998 р. дані відсутні;

- частка респондентів, які вважали себе цілком обізнаними, складала 8,7% у 2015 р. та 4% у 1998 р.;

- частка респондентів, які вважали себе певною мірою обізнаними, складала 38,2% у 2015 р. та 37% у 1998 р.;

- частка респондентів, які вважали себе зовсім необізнаними, складала 41,8% у 2015 р. та 59% у 1998 р.;

- частка респондентів, які не визначились з цього питання, складала 9,8% у 2015 р., за 1998 р. дані відсутні.

Таким чином, упродовж 17 років обізнаність суспільства щодо науково-технічних досягнень НАН України зросла аж на 6,1%. У відповідності до теорії фазової динаміки функціональних можливостей наукового потенціалу дослідницьких структур [15, с. 88–132] це означає, що суспільна функція науки в українському соціально-економічному середовищі реалізується вкрай непродуктивно, що призводить до подальшого посилення відриву науки від суспільства. За таких обставин можна припустити, що як соціальні, так і економічні умови сучасного українського суспільства не сприяють зростанню соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку, внаслідок чого інноваційна периферійність національного господарського комплексу матиме тенденцію лише до зростання.

Слід також підкреслити, що означене вище лише посилює парадоксальність ситуації, що склалася в Україні в триаді взаємовідносин «держава – наука – суспільство» навколо проблеми науково-технологічного та інноваційного розвитку національної економіки. По-перше, (за Л. М. Гриневич) за весь період сучасної доби українська держава так і не змогла визначитись, що робити з наукою, яка дісталась їй у спадок в результаті

напруженої роботи минулих поколінь вчених [13, с. 23]. «За всі роки незалежності України вітчизняна наука фінансувалася за залишковим принципом і не розглядалася як один із державних пріоритетів», – вважає Б. Є. Патон [16]. По-друге, невизначеність держави стосовно ролі науки в сучасному українському суспільстві обумовлює ситуацію, коли вона не може ефективно бути включена в діалог із суспільством, в результаті чого (як вже зазначалося вище) слабо реалізується її суспільна функція, а це, в свою чергу, призводить до посилення відриву науки від суспільних потреб та інтересів. По-третє, всупереч державній невизначеності стосовно ролі науки, недостатності комунікацій «наука – суспільство» для українського суспільства все ж є характерними і висока довіра до науки, і суспільний запит на неї.

Звідси слідує, що у першу чергу причиною невдач України в інноваційному розвитку економіки є неефективність влади, низька компетентність та низький рівень державності органів державної влади в реалізації національної інноваційної політики. У цьому контексті доречно навести точку зору експерта дослідження «Соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки України»: «Україна в результаті здійснення невдалої державної політики допустила знищення високотехнологічного сектору своєї економіки, зниження втричі свого наукового потенціалу» [12, с. 88]. Отже, допоки рівень національної державності в українському суспільстві суттєво перевищуватиме рівень державності органів державної влади, доти українська економіка не матиме пріоритету інноваційного розвитку й надалі залишатиметься інноваційно-периферійною, а відтак створюватиме суттєві політичні ризики при інтеграції України в європейський науково-інноваційний простір.

Нинішні українські реалії свідчать, що державна політика щодо науково-технологічної та інноваційної сфери й надалі є мало зрозумілою.

Так, у 2016 році МОН України планує «провести масштабний аудит наукової діяльності із залученням міжнародних експертів та використанням інструментів програми «Горизонт – 2020» [17]. Але оскільки держава все ще не визначилась стосовно ролі науки в українському суспільстві, то логічно виникають кілька питань. Якою є стратегія та кінцева мета такого аудиту? Чи сприятиме його реалізація нарощуванню соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку? Чи сприятимуть його результати більш ефективному вирішенню питань інноваційного розвитку національного господарського комплексу? Наразі, на жаль, ані на ці, а ні на інші подібні питання відповідей немає.

Висновки. Аналіз особливостей розвитку науково-інноваційної сфери української економіки через призму сучасних напрямів НТІ політики країн ОЕСР доводить, що вітчизняна науково-технологічна та інноваційна політика, всупереч світовим тенденціям, слабо сприяє нарощуванню соціального потенціалу інноваційного розвитку національного господарського комплексу, зменшенню його інноваційної периферійності.

В українському суспільстві склалася парадоксальна ситуація: всупереч низьким оцінкам компетентності та зацікавленості органів державної влади в ефективному інноваційному розвитку національної економіки, низьким оцінкам ефективності науки та низькій поінформованості громадської думки про науково-технічні та технологічні досягнення, характерним є як досить висока суспільна довіра до науки, так і соціальний запит на неї. Цей парадокс означає, що суспільна функція науки в українському соціально-економічному середовищі реалізується вкрай непродуктивно, що призводить до подальшого посилення відриву науки від суспільства. Звідси слідує, що як соціально-політичні, так і економічні умови сучасного українського суспільства не сприяють зростанню соціального потенціалу інноваційного економічного розвитку, внаслідок чого інноваційна периферійність національного господарського комплексу матиме тенденцію лише до зростання. Слідують також і те, що державна влада, незважаючи на постійні декларації про інноваційний розвиток національної економіки впродовж усього періоду незалежності України, так і не спромоглася створити необхідну для цього ефективну систему державного управління.

1. *Abramovitz M.* Two Centuries of American Macroeconomic Growth. From Exploitation of Resource Abundance to Knowledge-Driven Development [Electronic Resource] / M. Abramovitz, P. David. – Access mode: <http://www.merit.unu.edu/publications/rmpdf/1994/rm1994-027.pdf>.
2. *Temple J.* Social Capability and Economic Growth / J. Temple, P. Johnson // *The Quarterly Journal of Economics.* – 1998. – Vol. 113. – No. 3. – P. 965–990.
3. *Fagerberg J.* The role of “Capabilities” in Development: Why Some Countries Manage to Catch up While Others Stay Poor [Electronic Resource] / J. Fagerberg, M. Srholec. – Access mode: http://www.dime-eu.org/files/active/0/WP2007_8Fagerberg.pdf.
4. *Социальный потенциал инновационного развития экономики: украинские реалии* / Под ред. академика НАН Украины В. М. Вороны, д. соц. н. Т. О. Петрушиной. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2014. – 353 с.
5. *Abramovitz M.* Convergence and Deferred Catch-up. Productivity Leadership and the Waning of American Exceptionalism [Electronic Resource] / M. Abramovitz, P. David. – Access mode: <http://www.siepr.stanford.edu/papers/pdf/01-05.pdf>.
6. *Панюков В. С.* К определению понятия «социальный потенциал производственного коллектива» / В. С. Панюков // *Изв. СО АН СССР. Сер. : Обществ. науки.* – 1968. – № 6. – Вып. 2. – С. 120–122.

7. *Панюков В. С.* Устойчивость кадров в промышленности / В. С. Панюков. – К. : Наук. думка, 1976. – 275 с.
8. *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2014* [Electronic resource]. – Assess mode: <http://ifuturo.org/documentacion/Science%20Technology%20and%20Industry%20Outlook%202014.pdf>.
9. *Сайт* Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/oesr>.
10. *Розпорядження* Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2013 р. № 132-р «Про затвердження плану дій щодо поглиблення співробітництва між Україною та Організацією економічного співробітництва та розвитку на 2013–2016 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/132-2013-%D1%80>.
11. *Обзор* рынка инноваций Германии для выявления потенциала предприятий Ярославской области в сфере развития научно-технического сотрудничества [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://fond76.ru/upload/images/eekc/%D0%9E%-D0%B1%D0%B7%D0%BE%D1%80%-20%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BA%D0%B0%20%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B9%20%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8.pdf>.
12. *Петрушина Т.* Соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки України / Т. Петрушина // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – № 4. – С. 66–93.
13. *Стан* та законодавче забезпечення фінансування наукової та науково-технічної діяльності: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 13 березня 2013 року. – К., 2013. – 615 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=54017>.
14. *Мартинюк І.* Особливості колективних уявлень населення щодо ситуації в національній науці / І. Мартинюк // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 292–299.
15. *Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность* / Отв. ред. В. Е. Тонкаль, Г. М. Добров. – К. : Наукова думка, 1988. – 347 с.
16. *Патон Б. Є.* Недофінансування НАН України призведе до згортання дослідницьких проектів і втрати наукових кадрів / Б. Є. Патон // Голос України. – 2016. – 22 січня.
17. *Новий Закон України* про науку та проект держбюджету – 2016: запуск реформи чи «оптимізація»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/1936100-u-mon-vjegotovi-do-provedennya-audita-naukovojidiyalnosti.html>.
18. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* Додаток: таблиці моніторингового опитування «Українське суспільство – 2014» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/>

Одержано 24.08.2015

В. М. Головатюк

Социальный потенциал инновационного экономического развития в контексте научно-технологической и инновационной политики

В статье возможности развития научно-инновационного потенциала украинской экономики рассматриваются в контексте особенностей научно-технологической и инновационной политики (НТИ политики) стран ЕС. Обосновано, что особенностью современной НТИ политики этих стран является постоянная направленность на рост социального потенциала инновационного экономического развития. Опыт стран ЕС в этой сфере имеет большое значение для Украины учитывая ее евроинтеграционные устремления и необходимость совершенствования в связи с этим отечественной НТИ политики. На материалах социологических исследований доказано, что для украинского общества характерны высокое доверие к науке и общественный запрос на ее активное участие в его жизнедеятельности. Однако общественная функция науки реализуется неэффективно, что приводит к дальнейшему усилению отрыва науки от общества. Следовательно, нынешнее состояние социально-экономической среды в Украине слабо способствует росту социального потенциала инновационного экономического развития, в силу чего инновационная периферийность национального хозяйственного комплекса будет иметь тенденцию к дальнейшему росту.

Статья является продолжением исследования проблем оптимизации механизмов интеграции в социально-экономическую среду европейского сообщества, рассмотренных в статье «Инновационность украинской экономики в контексте европейской интеграции».

Ключевые слова: *инновационное развитие, инвестиционная привлекательность, научно-инновационная политика, социально-экономическая среда, мониторинг, социальный потенциал.*